

תשרי חשוון כסלו טבת שבט אדר אדר פורים ניסן אייר סיון תמוז אב אלול

עמוד אחורי

המילון נועד לאפשר למידה אטרקטיבית, תוך השלמת פערי מידע שלא באו עד כה לידי ביטוי בדף ובדיון בכיתה. מרכזיותה של "מגילת אסתר" במסגרת החג משתקפת כאן בעניינים רבים הקשורים בסיפור המגילה. ניתן להרחיב זאת לכלל חידון משעשע בנבכי המגילה.

ומשהו להעשדה...

מתוך נגיעתנו במגילה ובהשתמעויותיה המשתנות לאורך הדורות, ראוי לעיין בדברים שלהלן, שנכתבו לפני חמישים שנה ומבטאים חוויה עמוקה של השתנות ביחס אל מגילת אסתר:

"איך טחו עיני מראות!" / מנחם הלוי, דגניה ב', תשכ"ה

[מובא ב"עמודים", 1966]

בימי נערוטי ידעתי - כך למדו אותי - שעמנו, תולעת יעקב, נותן גוו למכים, טלו למשל, את מגילת אסתר - מסביר המורה - איזה אבדן עצות: בכי, צום, ומספד; איזו שפלות: נס מפוקפק מתארע הודות לאשה מפוקפקת... וכיוצא בהם דברים, שהדליקו במיעוטנו אש קנאות וברובנו - אש טמיעות.

מאז שנאתי את המגילה, שנאתי את המגילה ו... שנאתי את עצמי.

לימים, משעמדתי על דעתי ויצאתי מרשות מלמדי, להשכיל, ראיתי שהם היו, במחילה מכבודם, תוכיים החוזרים על הדברים ששונאי ישראל מ"חכמי אשכנז" שמו בפייהם.

אני ראיתי איפה השפלות ואיפה התפלות.

אז ראיתי את מרדכי, זה היהודי "השפל" והנה הוא היחידי ש"לא יכרע ולא ישתחוה". ואת המן, ראש השרים ומטה לב המלך לרצונו ראיתי לעומתו - והנה המן "נופל על המטה" ומבקש על נפשו. - - -

והרי כל זה כתוב במפורש ואיך, איך טחו עיני מראות! את אסתר ראיתי, העדינה, הצנועה בין רעותיה המפורסות והמפרכסות למצוא חן, היחידה ש"לא בקשה דבר" והשומרת מצות דודה גם בחצר המלוכה. גם זה נעלם ממני - במצוות מוריי, ובעיקר, בעיקר ראיתי "עם אחד מפוזר ומפורד בין העמים בכל מדינות" האימפריה הפרסית, כשהוא שומר על צביונו הלאומי ואת "דתי המלך אינם עושים". ראיתי שנאה גזעית, עמלקית, וטפשותו של מלך הפכפך - ובתנאים כאלה ובמצב כזה לך אחוז בחרב והתגונן! ולא יהיה בזה משום איבוד עצמי לדעת? ברבות הימים מצאתי נוסחה מצויינת למצב זה: "מי זה יעוז להחליט כי להתקיים בתוך תנאים נוראים כאלה כל-כך הרבה דורות היה דרוש פחות כוח מאשר לשוב לתחייה שלמה ולהיגאל בזמן הזה?" (א"ד גורדון)

הזמנה לגלוש באתרים נבחרים העוסקים במגילה ובפורים.

מבחר ביבליוגרפי

- ✦ הרצברג אברהם (עורך), **הרעיון הציוני**, הוצ' כתר, ירושלים 1970
- ✦ בזק אמנון (עורך), **הדסה היא אסתר**, ספר זיכרון להדסה אסתר (דסי) רבינוביץ ז"ל, קובץ מאמרים על מגילת אסתר, הוצ' תבונות, אלון שבות, תשנ"ט
- ✦ **תרבות ישראל ותרבות העמים במשנתו של משה מנדלסון**, הוצאת ת"ל, תשנ"ז
- ✦ סארטר ז'אן פול, **הרהורים בשאלת הבעיה היהודית**, תרגם וערך מנחם ברינקר, הוצ' ספ' פועלים, ת"א, תשל"ח

פורים: זהות וזרות

לפניך גיליון שלישי של "חלונות חג", הרואה אור לקראת חג הפורים. הגיליון נועד לסייע בלמידת שיח בכיתה במסגרת שעורי מחשבת ישראל, "מורשת תרבות ישראל", שעורי חינוך או שעות אחרות שיוקצו ללימוד החג.

כאמור בגליונותינו הקודמים, מטרתה הראשית של הסדרה היא לפתוח לתלמידים "חלונות" חדשים אל חגים ומועדים בלוח השנה. בגיליון זה המוקדש לפורים, יש בעיוננו כדי לפתוח חלון חדש לנושא **הזהות והזרות** ולחבר אותו אל שאלות היומיום המעסיקות הן את תלמידינו בגיל ההתבגרות והן את החברה הישראלית והיהודית בכלל.

עמוד קדמי (נפתח)

פתיח (כנף ימנית)

לפניך שלושה ארועים המדגימים, כל אחד מנקודת מבטו, קישורים אפשריים בין **זהות לזרות**.

בכל שלושת הארועים מסכנת הזהות את בעליה כאשר הוא שוהה כמיעוט בטריטוריה של רוב זה.

למרות ההבדל האיכותי שבין הליכה למשחק, נסיעה לסיור וניהול חיים שלמים, הדמויות הפועלות ניצבות בפני דילמות עקרוניות זהות המעמתות בין שני ערכים מרכזיים: שמירה ועמידה על הזהות העצמית/הלאומית לעומת רצון להשתלב בסביבה ולחיות חיים נורמליים.

הארוע השני מתייחד בכך שמטרה מוצהרת של הסיור היא, בין שאר המטרות, חיזוקה של אותה זהות שמשותפתו מתבקשים להצניע. בכל הארועים מתקיימות אותן אפשרויות-חילוף: הצנעת הזהות (ומחירה), חשיפת הזהות (ומחירה) וכמובן, ביטול עתידי של הבעיה בדרך של מעבר אל הטריטוריה הביתית (היציע הנכון, המדינה אליה חוזרים/עולים).

תעודת זהות

תעודת הזהות היא מבט-על מהיר במאפייני החג. יש לשים לב לערפל ההיסטוריוגרפי בו שרויה המגילה, שאינו מאפשר תיארוך והקשר היסטורי ברור מעבר להגדרה הכללית של התקופה הפרסית (ואכן גם החוקרים חלוקים ביניהם ביחס לתקופה המדויקת לזהות אחשוורוש שבמגילה). מן הראוי להאיר עיני התלמידים בהבחנה שבין מצוות שמקורן במגילה עצמה ובספרות ההלכה המסורתית לבין מנהגים שהם התפתחויות עממיות מאוחרות, ושמעמדם פחות מחייב. ביחס למנהגים, ניתן לעודד את התלמידים לספר על מנהגים מיוחדים המקובלים במשפחתם ובסביבתם (כדוגמת "דמי פורים" בחלק מקהילות יהדות המזרח).

ציד זמן

ציר הזמן כולל את גלות פרס וגלגולי המגילה. המגילה אינה מתייחסת לארוע הסטורי מתועד אך מתארת הווי-חיים בגלות פרס. יש המזהים את אחשוורוש עם כסרסס. יש לשים לב כי בתקופה זו כבר הוקם בית המקדש השני.

המגילה הגיעה מפרס לארץ ישראל במאה ה-2 לפה"ס. היא אינה נזכרת בתרגום ה-70 ובספר חשמונאים א' אך בספר חשמונאים ב' נזכר "יום מרדכי". התקדשה על ידי חז"ל שהיו בעימות עם בית חשמונאי והוכנסה לקאנון המקראי ולספרות המדרש וההלכה. כדאי להוסיף הסבר לגבי העיבור בלוח השנה העברי. שנת תשס"ג היא שנה מעוברת (אדר א' - אדר ב'). העיבור מתאם בין שנת

הירח ושנת השמש. החודש נקבע על-פי מולד הירח ואילו השנה נקבעת על פי השמש. ההפרש ביניהם הוא 11 ימים. כדי שחגים הקשורים בעונות השנה יחולו במועד המתאים (סוכות - סתיו [אסיף], פסח-אביב, שבועות - ראשית הקיץ [קציר]) האריכו חז"ל את שנת הירח בחודש נוסף בכל 2.7 שנים (7 חדשים בני 30 יום לכל 19 שנות ירח).

עמוד פנימי

כהרגלנו אנו פותחים בטקסט חג מוכר (ואף מושר), ממנו נצא - בדרך דרשנית - אל חלון החג: **זהות זרות: הפיוט "שושנת יעקב"** (ששמו כמובן אינו קשור לשושנה אלא לשושן הבירה..). מדגיש בעיקר את שמחת היהודים, אך אנו בחרנו לשים לב דווקא למה שנמצא בשולי הפיוט: איזכור העיר 'שושן' בתחילה ואיזכור 'חרבונה' (אחד ממשרתי אחשוורוש) בסוף. שני אלו מזכירים לנו כי שמחת ההצלה של פורים מתרחשת בניכר, אלא שהפיוט אינו רואה בכך כל בעיה; אדרבה, נדמה שהפיוט "מייהד" ו"מעברת" את שושן (בהופכה כביכול לעיר יהודית: 'שושנת יעקב') ואף מאמץ אל ליבו את "חרבונה זכור לטוב". מבחינה זו, זהו פיוט גלוטי למדי, המשלים עם הקיום בניכר ומנסה למצוא בו גם סיבות לשמחה.

עם זאת, אין לשכוח כי ההצלה של פורים באה על רקע של סכנה קיומית לעם היושב בניכר ונתפס כזר.

מקורות משוחזרים

בדף זה מובאים דגמים אחדים של התמודדות עם המתח שבין זהות לזרות:

א. זהות=זרות

זרות של היהודי בעולם היא פועל יוצא הכרחי של הזהות היהודית שלו. דגם זה עולה בעיקר במקורות 1,2.

ב. זהות אוניברסלית ≠ זרות

הדגשה של היסודות האוניברסליים בזהות היהודית (תוך צמצום המרכיבים הפרטיקולריים) תוביל לצמצום הזרות. יש לשים לב כי אופציה זו משתרעת על פני טווח רחב של אפשרויות, החל בהתבוללות מוחלטת האמורה לכאורה לבטל כליל את הזרות (דוגמת משנת שפינזה) ועד לשמירה על הזהות היהודית, תוך ניסיון להדגיש בעיקר את המשותף לה (ולא את המפריד) עם סביבתה. דגם זה משתקף יפה בגישתו של מנדלסון (מקור 3).

ג. זהות יהודית בארץ ישראל ≠ זרות

אופציה זו היא האופציה הציונית, שראתה רק בחיים נורמליים של העם היהודי בטריטוריה משלו, בארץ ישראל, מולדתו ההסטורית, סיכוי להיחלץ מזרותו ומהשנאה של אומות העולם כלפיו. השאלה היא עד כמה החליף הקיום הלאומי-מדיני את הזהות המסורתית הלכתית.

שימו לב שבדיוננו במקור 1 אנו מדגישים אמנם את דגם א' דלעיל, אך יש בו גם הטרמה רעיונית ומושגית לדגם ב'. במקור 1 ניתן למעשה לעמוד על המתח הפנימי של הזהות היהודית (בין האוניברסלי לפרטיקולרי) כפי שהוא משתקף בביטוי: "אברהם העברי".

"עם לבדי ישבון"

שני המקורות הבאים מציעים גישה בדלנית של הזהות היהודית.

1. היהודי הזר מול כל השאר

ר' יהודה בר עילאי היה תנא (ממעצבי המשנה), מצעירי תלמידיו של ר' עקיבא. נולד באושא והיה מן הבולטים בשיקומה של החברה היהודית בארץ ישראל אחרי כשלונו הנורא של מרד בר כוכבא בשנת 134 לסה"נ והגזירות שבאו בעקבותיו. מסתבר שרקע הסטורי זה יש בו כדי להסביר את עמדתו המסתגרת של ר' יהודה כפי שהוא מייחסה ל**אברהם** העומד לבדו כביכול מול כל העולם. יש לשים לב שהפסוק אותו הוא דורש נכלל בסיפור מלחמתו של אברהם בחמשת המלכים - רקע נאות למדרש המדגיש את עמידתו של אברהם מול כל השאר.

הציטוט מן המגילה בשיחתו עם שני המדרשים (המובהרים) פורשת השוואה מעניינת בין דמותו כפולת הפנים של אברהם (נגד כולם - מצד אחד, אבי כולם - מן הצד האחר) ובין דמותו של מרדכי, שהיא הרבה יותר חד-צדדית בזרותה.

2. הזהות היהודית גוררת זרות ושנאה

דברי הרמב"ם הם כעין פיתוח מפורט ומנומק של השקפת מרדכי ור' יהודה בר עילאי, הסומך עצמו הן על אלף שנות היסטוריה המפרידות ביניהם והן על ההקשר הספציפי של מצוקת יהודי תימן הפונים אליו.

ראוי להדגיש את הקישור ההרמטי שבו מהדק הרמב"ם את זהותם וזרותם של היהודים, עד להיותן יסוד אחד.

ההיחלצות היחידה מן הקשר עתידה, לדעתו, להתרחש רק בקץ הזמנים, עד שיבוא המשיח "...ויתקן את העולם כולו לעבוד את ה' ביחד, שנאמר (צפניה ג', 9) 'כי אז אהפוך על עמים שפה ברורה לקרוא כולם בשם ה' ולעבדו שכם אחד' " (משנה תורה, הלכות מלכים י"א, ד').

כלומר, במובן מסוים, זרותנו בעולם תתבטל **כשהעולם ישתנה להיות כמונו** ולא שאנחנו נשתנה.

בתוך השיחה בכתה צריך להביא בחשבון שעמדתו של הרמב"ם - שהיא עמדה דומיננטית בתולדות המחשבה היהודית עד העת החדשה - צריכה להימדד במידת דורו ועולמו ההלכתי. השאלות המופנות לתלמידים נועדות לאפשר שיחה שבסיסה ברמב"ם אך הסתעפויותיה בעולמם העכשווי.

"מכפל הגוים - בית ישראל"

שני המקורות הבאים מציעים גישות - משתלבת ועצמאית של הזהות היהודית.

3. "היה יהודי בביתך, ואדם - בצאתך"

הגותו של **משה מנדלסון** רחבה ועמוקה כמה מונים ממה שהבאנו כאן כטעימה ראשונית שאולי תעורר עניין בהיכרות עם ההוגה היהודי החשוב ביותר בתקופת ההשכלה. מנדלסון עצמו חי כיהודי דתי המקפיד על תרי"ג מצוות ועם זאת השתלב יפה בסביבתו הנוצרית ואף זכה להכרה כפילוסוף בעל שם בזכות עצמו. כדאי להזכיר שבתקופה זו החלו יהודים לזכות לראשונה בשוויון זכויות באירופה (אמנציפציה).

הזכרנו לעיל, (בסקירת שלושת הדגמים) שהאופציה של מנדלסון נמצאת על ציר שקוטבו האחד עשוי להיות התבוללות מוחלטת (צמצום הפרטיקולרי עד למינימום). בצד יתרון גישתו של מנדלסון - המדגישה את המשלב ולא את המפריד - יש לשים לב גם לסכנה שבה: היכן עובר הגבול? אילו יסודות "מפרידים" מן הראוי לשמר למרות הכל?

הפיצול שמציע מנדלסון בין "בצאתך" ובין "בביתך" מוכר גם דרך חוויתיהם האישיות של התלמידים בתחום חייהם החברתיים בתוך המשפחה ומחוצה לה. עם זאת חשוב לעמוד על הקושי שביצירת חייך מעין זה בחיינו ועל מחירו.

מסתבר כי בתקופת ההשכלה רבים לא הצליחו להציב גבול זה ולבסוף התבוללו. דוגמא מעניינת לכך היא נכדו של מנדלסון, המלחין המפורסם פליקס מנדלסון, שחי כנוצרי.

4. מדינה יהודית : זהות בלי זרות

אף שבציטוט זה מנאומו של **הרצל** לא מוזכרת במפורש ארץ ישראל, הרי היא נוכחת בו מתוך התהליך ההסטורי שאותו עורר. הפתרון ההרצליאני התכוון לנתק את "הקשר הגורדי" אותו ניסח הרמב"ם בקטע מס' 2, לא באחרית הימים אלא בימינו ממש. השיחה שעשויה להתעורר בעקבות השאלות המצורפות מתקיימת, כמובן, במדינה היהודית שהרצל חזה אותה ומנקודת מבטנו היום חשוב ורצוי לבדוק את מידת הצלחתנו בניתוקה של הזהות היהודית מן הזרות שאיפיינה אותה לאורך דורות כל כך רבים. נדבך נוסף בשיחה עשוי להיות, כמובן השוואת גישתו הגלוטית של מנדלסון למציאות העכשווית בקהילות יהודיות נרחבות בעולם, ובראשן ארצות הברית.

שיחה מסכמת

מעבר לסיכום ולהשוואה בין הדגמים אנו מציעים בשיחה המסכמת לבחון את **הרלוונטיות של הדגמים השונים לחיינו היום**. מסתבר שגם במציאות הישראלית העכשווית נאבקים דגמים שונים של זהות יהודית שאת שרשיהם ניתן למצוא בדגמים שהצענו כאן. למשל: האם "זהות יהודית" היום מחייבת עדיין שמירת מצוות (רמב"ם), ואולי די בחיים בישראל (ציונות)? האם "זהות יהודית" מחייבת הבדלים של ממש בינינו לבין אנשי העולם (מנדלסון)? האם יש הבדל של ממש בין נערה/ישראלית לבין בני גילם בכל מקום אחר בעולם?